

О. Г. ВАРИЧ,
кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

Автор у статті розглядає питання, що стосуються функціонального призначення держави, концептуальних підходів до визначення поняття «інтерес» у праві, реалізації економічних інтересів держави і суспільства, проблеми їх взаємодії та реалізації.

Ключові слова: економічні функції держави, інтерес у праві, державний та суспільний інтерес, економічний інтерес.

Автор в статье рассматривает вопросы, касающиеся функционального назначения государства, концептуальных подходов к пониманию понятия «интерес» в праве, реализации экономических интересов государства и общества, проблемы их взаимодействия и реализации.

Ключевые слова: экономические функции государства, интерес в праве, государственный и общественный интерес, экономический интерес.

In the article the author highlights issues concerning functional analysis of the state, conceptual approaches to the notion of «interest» in law, realisation of the state and society economic interest, problems of their co-operation and realization.

Key words: economic functions of the state, interest in law, state and public interest, economic interest.

В сучасних умовах функціонування держави проблема взаємодії самої держави і суспільства набуває особливо актуального характеру. Найяскравіше така взаємодія виявляється у площині існуючих економічних проблем, що пов'язані з необхідністю виходу країни з економічної кризи, переходу до сталого економічного розвитку, який міг би забезпечити побудову економічно стабільної, правової держави. Нині актуальним є питання про підвищення й посилення ролі держави, особливо в межах реалізації економічних функцій держави, з огляду на її роль і місце в економічному розвитку, адже саме ринкова економіка є одним з найважливіших елементів функціонування суспільства.

Ступінь розвитку суспільства завжди пов'язаний з необхідністю забезпечення сталих, послідовних суспільних відносин шляхом встановлення загальних правил поведінки. В організованому суспільстві встановлений таким чином порядок може бути тільки правовим, він має охоронятися та підтримуватися державою. Основне призначення держави в економічній сфері – не лише створення необхідних умов функціонування ринкової економіки, а й досягнення рівноваги економічних інтересів, забезпечення їх стабільності і захисту¹.

Усвідомлення потреб і прагнення задовольнити їх зумовлюють мотивацію поведінки людини, викликаючи певні цільові потреби. У реальній дійсності потреби набувають конкретної форми інтересів. Інтерес (від лат. *interesse* – мати важливе значення) – форма вияву потреби, усвідомлення прагнення людини до її задоволення.

Вперше поняття «інтерес» було введено в науковий обіг у XVII ст. з метою пояснення стимулів навчальної та пізнавальної діяльності. Щодо юриспруденції, то засновником теорії інтересу був Р. Ієринг, який визначав інтерес як матеріальну основу права. У сучасних умовах проблема інтересу у праві є об'єктом досліджень багатьох вчених, зокрема, увагу цій проблематиці приділяли С. С.Алексєєв, Г. В.Матузов, Д. А.Керімов, В. Ф.Сіренко, М. І.Козюбра, Ю. С.Шемшученко, В. В.Цветков. Інтереси в суспільстві досить різноманітні, утворюють складну й динамічну систему і можуть бути класифіковані за різними критеріями; зокрема, за ступенем обов'язковості розрізняють: індивідуальні (приватні), колективні (групові), суспільні інтереси; за спрямованістю розрізняють політичні, економічні, соціальні; за ступенем усвідомленості: інтереси, які діють стихійно, та інтереси, що діють на основі розробленої програми; за часовою ознакою розрізняють поточні та перспективні інтереси тощо.

Економічні інтереси є сутнісною характеристикою рушійних сил формування і розвитку економічних суб'єктів. Ці інтереси передбачають також усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом їх діяльності.

Суб'єктами економічних інтересів виступають окремі індивіди, сім'ї, колективи, групи людей, держава і суспільство в цілому. Об'єктами економічних інтересів є економічні блага (товари, послуги, інформація тощо).

Саме суб'єкти економічних відносин є виразниками специфічних економічних інтересів як держави, так і суспільства в цілому. У ринковій економіці, наприклад, економічні інтереси господарств спрямовані на мак-

симізацію корисності благ; економічні інтереси підприємців спрямовані на максимізацію прибутку, зниження витрат і підвищення конкурентоспроможності продукції; економічні інтереси держави спрямовані на реалізацію потреб суспільства в цілому. Водночас інтереси держави не тотожні суспільним інтересам, оскільки до складу перших входять інтереси державної бюрократії².

Система взаємопов'язаних та взаємодіючих інтересів суспільства завжди суперечлива. Тому кожне суспільство постає перед проблемою пошуку ефективного механізму їх узгодження. Єдність інтересів держави і суспільства досягається у процесі їх взаємодії та взаємореалізації. Тому основними шляхами поєднання економічних інтересів держави і суспільства виступають субординоване підпорядкування одних економічних інтересів іншим та координоване узгодження різнобічних інтересів усіх економічних суб'єктів.

У цьому контексті соціально значущими та пріоритетними виступають саме економічні інтереси держави, під якими необхідно розуміти об'єктивні мотиви дій державно організованого суспільства у сфері соціально-економічних відносин, що зумовлені матеріальною зацікавленістю в певній економічній діяльності та місцем цього суб'єкта в економічній системі суспільства. Саме економічні інтереси держави детермінують коло економічних завдань, цілей та обов'язків сучасної держави, а через це – її функції у сфері економіки³.

Проблема співвідношення та пріоритетності інтересів економічних суб'єктів досі залишається дискусійною. Механізм їх узгодження визначається сутністю економічної системи. Так, командно-адміністративна економіка визнає жорстку субординацію економічних інтересів на основі пріоритетності та абсолютизації державного інтересу, який ототожнюється із суспільним та протиставляється колективним і особистим інтересам. При цьому субординація і підпорядкування інтересів забезпечується централізованим директивним плануванням. Ігнорування особистого інтересу та підпорядкування його державному в умовах командно-адміністративної економіки передбачає: спотворення мотиваційної поведінки економічних суб'єктів; пригнічення стимулюючої ролі потреб; втрату трудових цінностей і соціальних установок населення; розвиток психології економічної залежності від держави тощо.

У сучасній ринковій економіці домінує особистий інтерес споживача. Суспільство приходить до розуміння, що не субординація, а координація інтересів є найефективнішим засобом їх узгодження та реалізації.

Економічний інтерес є породженням і соціальним проявом потреби. Інтерес виникає, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета (максимізація прибутку, привласнення товару, користування або володіння певним товаром тощо). Отже, економічні інтереси – це усвідомлені потреби існування різних суб'єктів господарювання.

Генезис інтересу полягає у відборі свідомістю найважливіших потреб для задоволення та їх реалізації. Економічні інтереси не тотожні потребам та їх задоволенню. По-перше, економічні інтереси знаходять своє вираження у поставлених цілях та діях, спрямованих на задоволення потреб. Потреби і засоби задоволення їх відбивають причину і форму прояву економічних інтересів. По-друге, економічний інтерес завжди виражає відповідний рівень і динаміку

задоволення потреб. Наприклад, не може, окрім специфічних випадків, бути інтересом суб'єкта зниження рівня задоволення потреб. Економічні інтереси – це причина і умова взаємодії та саморозвитку економічних суб'єктів. Кожне окреме економічне відношення існує спочатку потенційно, у формі очікувань і ще не задоволених домагань людини. Економічні відносини реалізуються як дійсні, коли набувають форми взаємного зв'язку. Потреби-інтереси не тільки відображають існуючі відносини, а й самі є першою «цеглиною» в структурі соціально-економічних відносин. У кожному економічному відношенні – між підприємцями і виробниками, між виробниками і споживачами, державою і недержавним сектором економіки (бізнесом), між партнерами, у відносинах між індивідами – мають місце елементи боротьби і співробітництва. Взаємодія інтересів виступає рушійною силою соціально-економічного розвитку. «Найближчий погляд на історію, – писав Г. Гегель, – переконує нас в тому, що дії людей виникають з їх потреб, уподобань, їх інтересів».

У зв'язку з цим можна виокремити такі особливості економічних інтересів:

- вони є об'єктивними, оскільки об'єктивні самі економічні відносини;
- вони є матеріальними.

Економічні інтереси можна класифікувати насамперед за суб'єктами реалізації як державні, групові та особисті. В структурі інтересів виділяють виробничі (пов'язані з організацією виробництва) і невиробничі (пов'язані із задоволенням особистих потреб виробника та його потреб як члена суспільства).

При цьому державний інтерес обов'язково проявляється через суспільно-економічні інтереси, тобто через частину інтересів держави та інших суб'єктів господарювання, а також через інтереси державної системи (які є корпоративним додатком до інтересів держави) і, нарешті, через інтереси самоконтролю та оптимізації інститутів громадянського суспільства.

У системі економічних інтересів можна виділити основний інтерес суспільства, який повинен відображати сутність і ознаки економічної системи, а також бути рушійною силою економічного розвитку певної системи. Відповідно до цих критеріїв основним інтересом сучасної ринкової економіки є особистий інтерес, а саме особистий інтерес споживача. Він характеризує найважливішу особливість сучасної ринкової економіки і спрямованість на задоволення споживчих потреб. Інтерес споживача спонукає виробника до певних дій, до виробництва необхідної продукції належної якості і з прийнятною ціною. Це забезпечує реалізацію не лише особистого інтересу споживача, а й особистого інтересу виробника та суспільного інтересу в цілому (розвиток продуктивних сил суспільства).

Отже, інтерес споживача є рушійною силою економічного розвитку в сучасній ринковій економіці. Основним інтересом у межах планової економіки є суспільний інтерес, або інтерес суспільства як асоціації власників засобів виробництва і асоціації працівників. Цей інтерес відбиває такі істотні риси соціалізованої економічної системи, як суспільна власність на засоби виробництва.

Трансформація суспільної власності в державну в умовах адміністративно-командної системи обумовлює перетворення державного інтересу на основний

інтерес. Саме реалізація державного інтересу як основного забезпечує відтворення цієї системи. В адміністративно-командній економіці існує жорстка ієрархія інтересів: інтереси держави мають пріоритет перед регіональними, регіональні – перед колективними, колективні – перед особистими. Засобом забезпечення субординації інтересів було централізоване директивне управління економікою з боку держави. Проте в реальній дійсності абсолютизація суспільного інтересу призвела до абсолютизації державного інтересу. Звідси, по-перше, підпорядковане, другорядне значення особистого інтересу в адміністративно-командній економіці призвело до серйозних збоїв в економіці і пригальмувала її розвитку: 1) позбавило людину економічних стимулів до праці; 2) зумовило ігнорування особистих інтересів працівників, економічну залежність їх від держави; 3) призвело до деформації уявлень про шляхи реалізації особистого інтересу (значна частина членів суспільства вбачала їх не в особистій ефективній праці, а в перерозподілі суспільного продукту)⁴.

По-друге, процес отожднення суспільного інтересу з державним, а останнього – з груповим інтересом правлячої еліти партійно-державної бюрократії створив умови для першочергового задоволення саме останнього інтересу. Фактичне ж підпорядкування особистих інтересів працівників інтересам партійно-державної бюрократії обумовило специфічну експлуатацію останньою більшості членів суспільства.

Економічний монополізм, недосконалість законодавства, ігнорування вже діючих законів створюють умови для задоволення особистих інтересів незначної частини суспільства методами, що суперечать інтересам більшості.

З іншого боку, держава стримує розвиток особистого інтересу, перетворення його на головний стимул економічної діяльності. Внаслідок цього інтереси часто реалізуються у сфері так званої «тіньової економіки».

У системі економічних інтересів на кожному конкретному історичному етапі економічного розвитку, крім основного, можна виділити головний інтерес, який має такі особливості: а) відбиває специфіку та економічні проблеми певного етапу; б) поєднання реальних особистих інтересів і суспільного інтересу в цілому; в) трансформується в певну економічну політику, спонукаючи до діяльності, спрямованої на розв'язання проблем, властивих певному етапу економічного розвитку. Наприклад, в Україні головний інтерес суспільства полягає в здійсненні ринкових реформ, що є передумовою подальшого економічного і соціального прогресу суспільства⁵.

Державна політика у сфері економічних інтересів виходить з того, що, по-перше, за різних умов суспільного розвитку на перший план можуть виходити ті чи інші інтереси. Якщо вчасно не зробити в економічній політиці акцент на певну групу інтересів, то результатом буде відсутність узгодженості інтересів, що гальмує соціально-економічний розвиток. При цьому важливо досягти якомога повнішої внутрішньої узгодженості інтересів. По-друге, державна політика також може мати різні засоби впливу на інтереси людей, зокрема таких, як неекономічний примус, економічний примус, моральний і соціальний мотиви трудової активності.

З метою повнішого дослідження проблематики економічних інтересів суспільства і держави необхідно виокремити напрями їх реалізації. Зокрема,

розрізняють напрями реалізації інтересів в межах держави, в якій функціонує так звана командно-адміністративна економіка та напрями реалізації економічних інтересів, що характерні для держав з ринковою економікою. В межах першого напрямку превалюють інтереси держави, стирається межа впливу держави на сферу економічних відносин на користь держави, і як результат – так зване одержавлення економіки країни. Що стосується другого напрямку реалізації економічних інтересів, то він передбачає необхідність формування в економічній сфері вільних ринкових економічних відносин, обмежене втручання держави в економічну сферу, існування саморегулюючої системи, що заснована на зворотньому зв'язку і діє відповідно до встановлених правил. Результатом такого напрямку реалізації економічних інтересів є знаходження зрівноважених і збалансованих інтересів між державою та суб'єктами економічних відносин⁶.

Саме в межах обох напрямів реалізації економічних відносин інтерес виявляється як критерій, що визначає межі правового втручання держави в економічну сферу. Саме він і забезпечує можливості, в силу яких можуть об'єктивно звужуватись чи розширюватись межі впливу держави на сферу економічних відносин. Разом з тим інтерес виступає як стимул, визначає для суспільства й держави ті чи ті економічні відносини. У процесі поглиблення інтересу зростає значення окремих відносин для суспільства: з приватних вони перетворюються у суспільні і справляють здійснюють значний вплив на взаємовідносини учасників економічної діяльності. У такому випадку розширюються межі правового впливу держави на економічні відносини, що призводить до втрати балансу інтересів між суспільством і державою. В іншому випадку група суспільних відносин у зв'язку зі змінами в економічному та політичному житті суспільства може бути виключена із сфери правового впливу чи переведена в інший, якісно новий стан⁷.

У зв'язку з цим держава не може бути виразником інтересів одного класу чи прошарку. У демократичному суспільстві вона частіше виступає як інститут консенсусу, результатом якого є існування групового інтересу. Форми прояву групового інтересу різноманітні: корпоративний інтерес підприємств, асоціацій суб'єктів господарської діяльності, трудових колективів. При цьому інтерес трудового колективу залежить від форми власності: на державних, акціонерних, приватних підприємствах він має різний зміст.

Особистий інтерес охоплює потреби, пов'язані з реалізацією приватної власності, прав володіння та користування, управління, отримання доходів. Кожна людина одночасно є носієм різних інтересів, оскільки вона виступає в різних ролях: по-перше, як індивід; по-друге, як представник певної верстви суспільства; по-третє, як член певного трудового колективу. Суспільний і колективний інтереси персоніфікуються тільки в індивіді.

Отже, має місце складне переплетіння, взаємодія економічних інтересів. Значною мірою інтереси виступають як соціальні протилежності. Взаємодію інтересів можна простежити на прикладі їх прояву в сферах виробництва та обміну. У сфері виробництва підприємці та працівники є протилежними сторонами економічних відносин, проте вони мають спільні інтереси, виступаю-

чи як виробники або споживачі. Не задовольнивши інтереси споживача, виробник не може забезпечити і власні інтереси. Взаємозалежність цих груп об'єктивно зумовлює їх співробітництво. Механізм узгодження інтересів визначається насамперед сутністю існуючої економічної системи.

Тому визначення меж впливу держави на економічну сферу потребує створення умов, за яких забезпечувався б баланс приватних і публічних інтересів. Адже саме інтерес є критерієм поділу права на публічне і приватне. Однак цей фактор не діє автоматично. Необхідні, по-перше, спрямованість держави на те, щоб утримуватися у відповідних межах, і по-друге, активна діяльність громадських організацій, які б у разі необхідності обмежували діяльність держави межами права.

У зв'язку з цим саме існування чітко розвиненої системи збалансування інтересів суспільства і держави дасть змогу, з одного боку, державі визначити свою активну роль в регулюванні економічних відносин, а з іншого – забезпечити достойний ступінь впливу інститутів громадянського суспільства.

1. *Абалкин Л.* Роль государства в становлении и регулировании экономики. – 1997. – № 6. – С. 4–12. 2. Державно-правове регулювання в умовах трансформації суспільних відносин: Монографія / За заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2009. – С. 246. 3. *Плавич В. П.* Право і економіка: проблеми і співвідношення // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2001. – № 4 (17). – С. 44–46. 4. *Скрипнюк О. В.* Соціальна, правова держава в Україні: Проблеми теорії і практики. – К., 2000. – С. 565–566. 5. *Малько А. В.* Стимули і обмеження в праві // Правоведине. – 1998. – № 3. – С. 32–40. 6. *Байтин М. И.* О формах осуществления функций социалистического государства // Ученые записки Саратовского юридического института. – Саратов, 1969. – Вып. 18. – С. 30. 7. *Халфина Р. О.* Государство. Право. Экономика. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 300.